

EEN WONDERBAARLIJK POLITICUS

Hubert Smeets

*Een wonderbaarlijk
politicus*

Hans van Mierlo, 1931-2010



2021

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten (www.fondsbijsp.nl), Stichting Democratie en Media en het Prins Bernhard Cultuurfonds.

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN



Democracy & Media
Foundation Stichting
Democratie & Media



PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

Copyright © 2021 Hubert Smeets
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Omslagfoto © Thomas Schlijper
Foto auteur Sacha de Boer
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Abbringh, Groningen
ISBN 978 94 031 1421 7
NUR 681

debezigebij.nl



Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen.
Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

- Voorwoord* 9
Een half mensenleven op de politieke Bühne
- 1 *Valse start* 13
Bankierskind in crisistijd
- 2 *Oorlogsjongen* 22
Vormende jaren van een ‘prinsje’
- 3 *Heimwee naar Breda* 30
Eenzame puberteit in het internaat
- 4 *Stille renegaat* 37
Student in Nijmegen, dolend in Frankrijk
- 5 *Een nieuwe wereld* 53
Bevrijd in Amsterdam
- 6 *Tolk in een gekkenhuis* 71
Het draagvlak van D66
- 7 *Patriciër met mediamacht* 86
Het verkiezingswonder van 1967
- 8 *On-Nederlands* 93
Ideeën van een politieke inbreker
- 9 *Surfen op progressieve golven* 104
Het revolutiejaar 1968

- 10 *Verzwolgen door het Binnenhof* 113
De politiek wordt persoonlijk
- 11 *Van flirten komt verraad* 120
Keerpunt 1972 en de progressieve volkspartij
- 12 *Neus voor macht* 143
Onderaannemer van het kabinet-Den Uyl
- 13 *Kantelfase* 168
De mythische jaren zestig en zeventig
- 14 *Woordhaat* 188
Zeven magere jaren zonder politiek
- 15 *Deftig Links* 204
Loyaal aan Herenclub, familie en vrienden
- 16 *Zeven maanden glorie* 217
Een kort maar enerverend ministerschap op Defensie
- 17 *Wondere wereld* 232
De wording van een sociale Europeaan
- 18 *Straathond met manieren* 242
Meebesturen vanaf een ziekenhuisbed
- 19 *Onweerstaanbare lokroep* 254
Terug in de politiek
- 20 *Redder in de nood* 271
Een nieuwe strategie voor oude ideeën
- 21 *Het ambacht* 283
Romantisch politicus of politiek romanticus?
- 22 *Nu of nooit* 295
Vorbereidingen voor een regering zonder confessionelen
- 23 *Pokeren voor Paars* 310
Zonder killersinstinct geen kabinet-Kok

24 *Een atypische minister* 331
Herijking van het diplomatedepartement

25 *Vuile handen* 350
Bouterse en Srebrenica

26 *Genadebrood* 383
Partijleider in de marge van de macht

27 *Het offer van Borst* 394
De leider maakt plaats en gaat met politiek pensioen

28 *Politieke ontwenningverschijnselen* 408
Kansloze missies in Europa, succes in andere zaken

29 *Het spoor bijster* 425
Fortuyn en het nieuwe populisme

30 *Het feest en de kater* 435
Balans van een apolitiek decennium

31 *Leven en liefde in verlenging* 452
Een zwakkere stem die soms weer brult

32 *Symbolische macht* 470
Stem van een wonderbaarlijk tijdperk

Epiloog 483
Een actueel fiasco: de progressieve volkspartij

Dankwoord 493

Verantwoording 495

Literatuur 497

Noten 501

Personenregister 571

Voorwoord

Een half mensenleven op de politieke bühne

Ineens dook Hans van Mierlo op. Vanuit het niets verscheen hij op het toneel en bleef daar vervolgens bijna vier decennia. Een half leven lang drukte hij een stempel op de politiek in Nederland. Hij was de stem van vrijzinnige burgers die genoeg hadden van de bevoogding van het individu en verlangden naar een democratischer rechtsstaat. Hij was het gezicht van de partij D66,¹ die hij in 1966 had helpen oprichten, bijna twintig jaar zou leiden en nog langer zou domineren. Van Mierlo was het gezicht van een wonderbaarlijk tijdperk, van een ‘gouden tert’² in de geschiedenis van de Nederlandse democratie.

Hans van Mierlo was zelf ook uniek.

Allereerst zijn anciënniteit. Hij was maar liefst negentien jaar partijleider. Sinds de invoering van het algemeen kiesrecht (voor mannen in 1917, voor vrouwen in 1919) kunnen alleen Hendrik Colijn, Willem Drees, Ruud Lubbers en Joop den Uyl qua dienstjaren met hem wedijveren. Colijn was vanaf 1920 bijna een kwarteeuw voorman van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Drees voerde de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en de Partij van de Arbeid (PvdA) tussen 1939 en 1958 krap twee decennia aan. Den Uyl leidde de PvdA tussen 1967 en 1986 ook zo’n twintig jaar. Ruud Lubbers, met twaalf regeringsjaren de langst zittende premier in de geschiedenis, was circa zestien jaar de bepalende stem in het Christen-Democratisch Appèl (CDA). Alleen de stalinist Paul de Groot was als secretaris, voorzitter en erelid tussen 1938 en 1977 langer de

baas in de Communistische Partij Nederland (CPN).

Er zijn ook minder cijfermatige argumenten om te staven dat Van Mierlo niet een dertiende politicus uit het dozijn was. Anders dan andere partijleiders, die stuk voor stuk een kortere of langere incubatietijd in de lagere regionen van de politiek doormaakten voordat ze naar het nationale niveau doordrongen, stond Van Mierlo vanaf dag één onvoorbereid op het hoofdpodium. Colijn was begonnen als hoofdredacteur, partijvoorzitter en minister. Drees en Den Uyl hadden eerst geoeft als raadslid en wethouder. En Lubbers mocht als junior minister proefdraaien. Van Mierlo kon nergens op terugvallen. Hij moest leiding geven aan een partij die niet was geworteld in de Nederlandse politieke cultuur, maar die, in weerwil van het beschaafde imago van haar leden, wel vergaande, om niet te zeggen revolutionaire plannen had met het Nederlandse bestel.

Qua presentatie was Van Mierlo eveneens uitzonderlijk. Dat hij zijn persoonlijkheid inzette, was op zichzelf niet uniek. Abraham Kuyper (ARP) en Pieter Jelles Troelstra (SDAP) draaiden daar hun hand evenmin voor om. Nieuw was wel dat hij van zijn hart geen moordkuil maakte. Hij had niet de zelfingenomenheid van het grote gelijk. Onzekerheid was in zijn ogen geen handicap, maar een pre. Dat was Nederland niet gewend.

Heeft deze lange carrière ook wat opgeleverd? Wat is de winst-en-verliesrekening van *Hafmo*, zoals hij liefkozend werd genoemd? Toen hij de bühne betrad was Nederland in rep en roer, toen hij vertrok was de natie dat opnieuw. Hoewel D66 in de tussentijd nooit de grootste partij werd en de oprichter nimmer premier, heeft Van Mierlo in die jaren wel degelijk macht gehad. Over een aantal resultaten van die invloed zijn we tien jaar na zijn dood in 2010 nog steeds niet uitgepraat. Zouden bijvoorbeeld het enige kabinet-Den Uyl en het eerste kabinet-Kok ook zonder hem tot stand zijn gekomen? En had hij het conservatieve antwoord en de populistische reactie op deze meest atypische kabinetten in de twintigste eeuw kunnen voorzien of zelfs moeten voorkomen?

Het leven van Van Mierlo en de geschiedenis van het naoorlogse

Nederland zijn niet los van elkaar te schetsen. Een politieke biografie van de man is daarom onvermijdelijk ook een portret van de maatschappij waarin hij opgroeide en waarop hij vervolgens zijn stempel drukte.

Maar voordat die biografie begint, moet ik nog een persoonlijke biecht kwijt. Van Mierlo is voor mij niet louter een historische figuur. We kenden elkaar een beetje. Het contact was zakelijk. Behalve die eerste keer in de lente van 1980, toen ik hem opzocht in zijn huis aan de Herengracht in Amsterdam. Na mijn studie geschiedenis wilde ik de journalistiek in, maar wist niet hoe ik dat moest aanpakken. Van Mierlo wilde me wel adviseren.

Van Mierlo had dat geopperd toen hij enkele maanden eerder met mijn vader op een ziekenhuiskamer in het Prinsengrachtziekenhuis in Amsterdam lag. Hij werd daar geopereerd aan een liesbreuk. Mijn vader revalideerde er na een hartaanval. Ik hospiteerde die maanden als aankomend leraar geschiedenis een paar straten verder op het Barlaeus Gymnasium, waar toevallig zijn dochter Marieke in de brugklas zat. Na schooltijd ging ik vaak bij mijn vader op bezoek. En na een paar keer ook een beetje bij Van Mierlo, die mij helemaal niet kende, maar meteen belangstellend en toegankelijk was. Op de avond voordat mijn vader uit het ziekenhuis zou worden ontslagen – ter gelegenheid waarvan een bevriende Griekse herbergier een diner inclusief retsina en sigaren op hun ziekbed had verzorgd – vroeg Van Mierlo mij wat ik na mijn studie wilde gaan doen. Journalistiek? Dan wilde hij me best een beetje op weg helpen.

Van Mierlo hield woord. Toen ik begin 1980 bij hem thuis kwam, een mapje artikelen in de hand, beloofde hij me te introduceren bij twee oude vrienden die hij de weken daarna zou ontmoeten: bij André Spoor, hoofdredacteur van *NRC Handelsblad*, en bij zijn goede vriend Bob Groen, redacteur van *de Volkskrant*. Spoor wilde me vervolgens ontvangen. Waarna ik in juli 1980 kon beginnen als ‘volontair’ op de redactie van *NRC Handelsblad*. Met een onderbre-

king bij *De Groene Amsterdammer* (2003-2007) bleef ik tot 2016 bij die krant.

Ik ben Van Mierlo altijd dankbaar geweest voor dit duwtje in de richting van de krant die wij thuis lazen. Of ik dat voldoende heb laten merken, betwijfel ik. Mijn vader heeft dat wel gedaan. Tijdens mijn onderzoek voor deze biografie stuitte ik in de archieven op een handgeschreven briefje aan Van Mierlo.³ Op de dag dat Van Mierlo in 1981 was beëdigd als minister van Defensie in het vechtkabinet-Van Agt/Den Uyl, bleek mijn vader hem gefeliciteerd te hebben met zijn nieuwe post. Dat deed hij zo: ‘Tenslotte – en dat meen ik zonder enig voorbehoud – nog heel erg bedankt voor je interventie bij *NRC Algemeen Handelsblad* ten behoeve van onze zoon. Dinsdag deed-ie zijn doctoraal en per a.s. dinsdag is hij in vaste dienst bij jouw oude krant. Hij is zo gelukkig als een kind, in de letterlijke zin. Want hij loopt erbij als een ontspannen kind.’

Ze hadden daarna nog wel eens contact. Toen mijn vader eind 1991 overleed, schreef Van Mierlo mij een condoleancebriefje. Hij noemde mijn vader een ‘gediplomeerd misantroop’. Dat was een puntgave karakteristiek. En typisch Van Mierlo, begrijp ik nu. Als de dood om de hoek keek, wist hij bijna altijd de kern te raken.

Ik probeer Van Mierlo in dit boek zo objectief mogelijk in zijn tijd te portretteren. Maar ik kan en wil niet ontkennen dat ik niet strikt neutraal naar hem kijk. Wees dus gewaarschuwd voor een lichte vorm van engagement in dit boek.

1 *Valse start*

Bankierskind in crisistijd

Armoë is anders. Maar er dreigt wel onheil voor het bankiersgezin Van Mierlo in Breda als hun zoon Hans op 18 augustus 1931 wordt geboren. De economische crisis, die in de herfst van 1929 is ontketend door de beurskrach op Wall Street, is overgewaaid naar Nederland.

Ook in West-Brabant zien de cijfers er beroerd uit als Henricus Antonius Franciscus Maria Oliva Van Mierlo, roepnaam Hans, ter wereld komt. Op die druilerige dinsdag 18 augustus 1931 bericht de plaatselijke krant dat De Machinefabriek Breda een verlies van ruim 80.000 gulden heeft geleden. De crisis reikt verder dan deze ooit zo trotse producent van stoomlocomotieven. De stad moet de huren van gemeentewoningen verlagen, omdat de bewoners die niet meer kunnen betalen.¹ Ook de alom gerespecteerde familiebank Van Mierlo en Zoon staat op omvallen. Dat is niet alleen een angstaanjagend vooruitzicht voor de spaarders en ondernemers van Breda, maar ook voor directeur Toon van Mierlo en zijn vrouw Zus van der Schrieck, de jonge ouders van Hans.



In april 1929 was Toon van Mierlo op bijna 27-jarige leeftijd getrouwd met de drie jaar jongere Zus. Van Mierlo had haar, telg uit een welgesteld katholiek gezin in Rotterdam, leren kennen toen hij als brancardier op de trein naar bedevaartsoord Lourdes² pelgrims begeleidde. Ze zouden veel kinderen krijgen.

Toen hun oudste kind Noor werd geboren, was Toon van Mierlo een van de directeuren bij de familiebank Van Mierlo en Zoon.

De bank was in 1884 opgericht door Toons vader Koos van Mierlo. Die was op het idee voor een eigen bank in Breda gekomen nadat hij in Amsterdam in de leer was geweest voor het effecten- en kassiersvak. Omdat hij in 1884 pas drieëntwintig jaar was en wettelijk nog te jong was voor de stichting van een bank, had zijn vader Petrus Roverius van Mierlo, de overgrootvader van Hans, meegetekend voor de noodzakelijke vergunningen. Vandaar de naam Van Mierlo en Zoon.

De familiebank hoefde vanaf het begin niet tegen de stroom op te roeien. De Van Mierlo's hadden hun vleugels halverwege de negentiende eeuw uitgeslagen³ en beschikten aan het eind van de negentiende eeuw over een rijk netwerk in Breda en omstreken.

Talrijke sleutelposities in rechterlijke macht en openbaar bestuur waren in handen van de dynastie Van Mierlo. De betoevergrootvader van Hans van Mierlo was in 1849-1850 kortstondig lid van de Eerste Kamer geweest. Zijn zoon Petrus Roverius maakte naam als chirurg, huis- en stadsarts. Wanneer Breda weer eens werd getroffen door cholera of een andere epidemische ziekte stond hij paraat en verleende hij minder vermogende patiënten vaak gratis zorg. Daarnaast was hij betrokken bij de oprichting van het Stedelijk Gymnasium, een schooltype dat net als de op de middenklasse gerichte hogereburgerschool (hbs) in het laatste kwart van de negentiende eeuw in Nederland opgang maakte. Dat alles bleef niet onopgemerkt. In de binnenstad kwam er een Doctor van Mierlostraat. En koning Willem III en koningin Wilhelmina eerden de overgrootvader van Hans van Mierlo met een lintje.

Behalve notabel was de familie ook bemiddeld. De Van Mierlo's bezaten mooie panden in de Nieuwstraat en de Tolburgstraat – inclusief vijf koetsen en eigen chauffeurs.⁴ De vrouw des huizes hoefde nooit te werken en had voldoende geld voor dienstmeiden en gouvernantes. Ze 'heeft in haar hele leven nooit een aardappel geschild of een bed opgemaakt. En daar was ze nog prat op ook!' vertelde een familielid een eeuw later.⁵

Geen wonder dat de Van Mierlo's in het *Blauwe Boekje van Nederlands Patriciaat* stonden. Ze drongen zelfs door tot het rode *Nederland's Adelsboek* toen Hans' grootvader Koos van Mierlo in 1889 met baronesse Oliviera van Goltstein van Hoekenburg trouwde.

Deze verbintenis tussen blauw en rood blijkt begin jaren dertig een reddende engel te zijn.

Terwijl zijn vrouw hoogzwanger is, is er in de zomer van 1931 ineens nood aan de man voor Toon van Mierlo. Een fatale 'bankrun' dreigt. Toen de eerste tekenen zich aandienen, had hij alles wat los en vast zat al verkocht om de rekeninghouders te kunnen blijven uitbetalen. Maar het blijkt onvoldoende. Van Mierlo en Zoon staat op omvallen. De enige die dat noodlot kan afwenden, is grootmoeder Oliviera. De baronesse van Goltstein van Hoekenburg had na de Rode Oktoberrevolutie van 1917 een veer moeten laten. Een derde van haar geld, dat ze had belegd in Russische spoorwegaandelen, was ze kwijtgeraakt toen de bolsjewieken het spoornet zonder enige vergoeding hadden geconfisqueerd. Maar oma is in 1931 nog rijk genoeg om te voorkomen dat de familiebank onderuitgaat.

Op een zondag in de zomer van dat jaar verzamelt de familie zich na de mis in het bolwerk aan de Tolbrugstraat om het vonnis over de bank te vellen. Opa Koos van Mierlo, vader Toon en alle broers en zusters (plus hun mannen en vrouwen) zitten in de woonkamer te wachten op grootmoeder Oliviera, die boven op haar slaapkamer aan het wikken en wegen is. Ook twee vertegenwoordigers van het bisdom Breda en een paar notarissen hebben zich gemeld, de eersten voor geestelijke bijstand, de juristen voor de zakelijke afhandeling van de zaak.

De schoonzoons en schoondochters hopen dat de baronesse het beulswerk overlaat aan de financiële markten. Een reddingsoperatie zou zonde zijn van het familiekapitaal en dus van hun potentiële erfenis, vinden ze. Oma blijkt er anders over te denken, wanneer ze de trap is afgedaald om zich bij het familieberaad beneden te voegen. 'Ze had een zilveren beursje bij zich, alsof daar al het geld in zat. Ze ging zitten en zei bedaard: "Ik heb besloten dat alle cliënten tot de laatste cent betaald worden." Even was ze stil, toen: "Opdat

later mijn kinderen rechttop kunnen lopen door de straten van Breda.” Niemand durfde iets te zeggen.⁶ Per notariële akte laat Oliviera van Goltstein van Hoekenburg vervolgens vastleggen dat de bank ‘haar verplichtingen ten volle zal nakomen’. Om dat te financieren mag al haar vermogen in onderpand worden gegeven. ‘Zelfs het woonhuis zou mogen worden bezwaard doch niet zonder haar toestemming worden vervreemd.’⁷

De familiebank is daarmee nog niet uit de brand. Er moet meer gebeuren. De tijd van irrationeel familiair beheer is voorbij. Van Mierlo en Zoon wordt omgezet in een naamloze vennootschap. Voor de vader van Hans van Mierlo is geen plaats meer in Breda. Oom Gerrit van der Schrieck – de broer van Hans’ moeder – moet de bank uit het moeras trekken. Toon van Mierlo wordt weggepromoveerd. Hij kan kiezen tussen het assurantiëkantoor van de bank en de steenfabriek in Etten, die ook eigendom is van Van Mierlo en Zoon. Hij kiest voor de fabriek, waar hij directeur wordt, maar nog wel het wakende oog van zwager Gerrit als president-commissaris moet verdragen. Hij draagt dit lot onbekommerd. Anders dan zijn vrouw Zus, die wat intellectueler maar ook somberder is, is vader Toon van Mierlo zonniger en socialer van aard. Hij leidt de steenfabriek met plezier en wordt gewaardeerd door de andere Brabantse baksteenwerkgevers.⁸

Met deze machtsoverdracht doet een boven-Moerdijkse ambitie haar intrede in het gezin. De Van der Schriecks zijn kinderen van een handelaar bij de Steenkolen Handelsvereniging in Rotterdam, die ooit de drank afzwoer, de kerk omarmde en daarna elke dag ter communie ging. Zo diep doorleefd is het katholicisme van de Van Mierlo’s nooit geweest. Hans van Mierlo zal het contrast later zo omschrijven: de Van der Schriecks waren ‘een familie die in veel opzichten het tegendeel was van de Van Mierlo’s: scherpzinnig, onevenwichtig, getalenteerd (ook voor het ongeluk), opportunistisch, geestig, en van de wereld. Ze waren niet rijk, maar wilden dat graag worden.’⁹

Voor het gezin is dat wennen. De familiebank vaart er wel bij. Onder leiding van Gerrit van der Schrieck klimt Van Mierlo en Zoon

weer omhoog. De bank, die het bisdom Breda en het ziekenfonds als klanten had behouden, begon bij de herstart in 1931 met een kapitaal van 500.000 gulden, een balanstotaal van 3,2 miljoen gulden en negen medewerkers. In 1933 maakt de bank al een kleine winst van 130.000 gulden. Medio jaren dertig zijn de nijpendste schulden afgelost. Van Mierlo en Zoon begint aan een tweede leven met bijkantoren in Bergen op Zoom, Oudenbosch en Roosendaal en een filiaal in Brussel. Die expansie gaat na de oorlog door. Rond 1952 heeft de bank ook nog eens vestigingen in Antwerpen, Tilburg, Den Bosch, Eindhoven, Waalwijk, Oosterhout, Oss, Etten-Leur, Dongen en Rijen. Met een balanstotaal van 81,2 miljoen gulden, een winst van 4,6 miljoen gulden en 330 personeelsleden is Van Mierlo en Zoon dan groter dan de prestigieuze concurrent Van Lanschot uit Den Bosch.¹⁰ Dat is het signaal voor Gerrit van der Schrieck om zijn succes te gelde te maken. Eind oktober 1952 verkoopt hij Van Mierlo en Zoon met behoud van eigen naam aan de Twentsche Bank. De aandeelhouders krijgen 150 procent boven op de koers per aandeel plus 150 gulden in contanten.¹¹ Kortom, een zeer lucratieve deal.



Als baby en kleuter heeft Hans van Mierlo er geen weet van dat de familiebank langs de rand van de afgrond heeft gescheurd. Zijn leven in Ginneken, een dorp voor de welgestelden net buiten Breda, speelt zich af tussen thuis en school.¹² Het gezin woont daar sinds 1934 in een statig pand aan de Wilhelminastraat 10. Iets verderop in de straat staat de Laurentiuskerk, waar Hans van Mierlo in het koor zingt, en de gelijknamige school, waar hij in 1937 naar de eerste klas gaat. Die kindertijd draait om geluiden en geuren. ‘Dat gierende geluid van de lintzaag’ van de klompenman of de ‘stinkende toiletten, buiten op de cour’ op school. En om onderwijzer Raats: ‘Die hield er lijfstraffen op na, maar verder was het een schat van een manneke. Kogelrond was hij. Hij gooide een krijtje de klas in, met ongelooflijke precisie. Dat moest je dan terug komen brengen en op zijn lessenaar leggen. Hij gaf je een kans, als je snel was. Maar ik

heb nooit de tik op mijn vingers kunnen ontlopen.¹³

Thuis regeert het standsbewustzijn van zijn moeder. Boeken lezen en (verdienstelijk) pianospelen zijn uitingen van die culturele status. Vader Toon toert graag rond in open auto's of op de motor en luistert liever radio, het nieuwe massamedium van die jaren. In het gezin zijn tot de oorlog bijna steeds drie dienstbodes werkzaam. Alleen de twee jongste kinderen groeien op zonder kinderjuf.¹⁴ Als oudste zoon wordt Hans van Mierlo, omringd als hij is door zusjes, vaak als een prinsje behandeld. Deze burgerlijke levensstijl zegt uiteraard weinig over groot en klein verdriet. Het grootste ongeluk voor het gezin is het noodlot dat de jongere zus Jenneke treft. In 1938 wordt het meisje, anderhalf jaar oud, ernstig ziek door de complicaties van een koepokkenvaccinatie. Fysiek redt ze het net, geestelijk niet. Jenneke wordt hulpbehoevend, het zorgenkind van het gezin, om wie oudste zus Noor zich op aandringen van de huisarts altijd zou blijven bekommeren. Een 'rampjaar', aldus Van Mierlo zelf. 'Littetekens bemoeilijkten alles: spreken, bewegen, lopen.'¹⁵

De buitenwereld en de grote stad zijn voor de kinderen in die jaren nog ver weg. Breda wordt bestierd door een kleine groep burgerlijke, adellijke dan wel nieuwe industriële dynastieën. Het zijn de families Van Ingen Housz (artsenij, handel, kunst), Smits van Waesberghe (bier), Stulemeier (kunstzijde en bouw), Klep (gietijzeren fornuizen), Van Iersel (chocolade), De Bont (snoep), Dankers (schoonmaakmiddelen) en natuurlijk Van Mierlo die de stad sinds de eeuwwisseling beheersen.

Hun posities hebben ze te danken aan de bijzondere sociaal-economische infrastructuur van West-Brabant. Breda biedt in de jaren dertig plaats aan een combinatie van eigentijdse consumptie-industrie, agrarisch bedrijvigheid en handel. De Hollandsche Kunstzijde Industrie (HKI) is goed voor 1200 arbeidsplaatsen. Smidse Etna verkoopt in half Nederland zijn kachels, haarden, ovens en fornuizen. Rond de suikerbieten in West-Brabant ontwikkelt zich een conserven- en snoepbranche met merken als Hero, Kwatta en Faam. Door deze relatief jonge agro-industriële basis staat de regio iets steviger in de schoenen dan bijvoorbeeld textiel- en sigarenstad Tilburg

en is ze beter opgewassen tegen de concurrentie, ook uit België en Duitsland.¹⁶ Door hun jeugdigheid zijn de bedrijven er innovatiever dan de concurrentie. Zo opent conservenbedrijf Hero in de jaren dertig een fabriek voor Perl, een koolzuurhoudende drank op basis van appelsap, en grijpt HKI de recessie aan om de gesponnen draaden voortaan niet meer in strengen maar alleen nog in spoelen in de handel te brengen.¹⁷

Desondanks is Breda niet immuun voor de crisis. Vooral onder de vrouwen, een kwart van de beroepsbevolking, en jongeren is er veel verborgen werkloosheid.¹⁸ Het is geen toeval dat Breda zich meteen aanmeldt voor het plan 'Segoba' (afkorting voor 'sport en geestelijke ontwikkeling brengt arbeidskracht'), waarmee de katholieke minister Carl Romme van Sociale Zaken in 1937 het 'hangen en klitten' rond de stempelkantoren wil tegengaan. In de kerken maant monseigneur Petrus Hopmans, van 1914 tot 1951 bisschop van Breda, de gelovigen tot 'gebeden en boetedoening'.¹⁹ Deze combinatie van roomse gehoorzaamheid en gelatenheid werkt. Communisten en vakbondsactivisten bijten in het zand als ze in Breda aan de slag willen gaan.²⁰ Ook fascisten krijgen weinig voet aan de grond. Weliswaar haalt de NSB op haar hoogtepunt in 1935 bij provinciale verkiezingen krap 6 procent van de stemmen, maar dat is wel 2 procentpunt minder dan het landelijk gemiddelde.

De katholieken in Breda blijven oppermachtig. Sinds het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 had de kerk die positie stelselmatig opgebouwd. Dat was niet zo makkelijk geweest. Door de aanwezigheid van de Koninklijke Militaire Academie moest een aantal cruciale posten in Breda in protestantse handen blijven. De katholieken mochten ook hun Grote of Onze Lieve Vrouwe niet terugvorderen, anders dan in het bisdom Den Bosch, dat de Sint-Jans-kathedraal al in 1816 van koning Willem I had teruggekregen.

Het katholicisme in Breda is desondanks niet zo militant als in andere streken langs de historische 'frontlijn' met het protestantisme. Het geloof is er minder een wapen om onderdanigheid af te dwingen dan een anker om de eigen geloofsgemeenschap bijeen te houden. In de woorden van Huub Ernst, later bisschop van Bre-

da: ‘Bredanaars laten zich niet snel wetten voorschrijven door kerkelijke leiders. Dat hebben de predikanten ondervonden, toen zij vanaf de verovering van de stad door Frederik Hendrik in 1637 tot aan de Franse tijd rond 1800 het op godsdienstig gebied voor het zeggen hadden. Datzelfde hebben later ook de pastoors ondervonden die uit de dorpen afkomstig waren en daar andere gezagsverhoudingen gewend waren.’²¹ Maar die eigzinnigheid speelt vlak voor de economische crisis niet meer op. Bijna 85 procent noemt zich dan zonder omwegen katholiek.²² Die overmacht doet zich ook in de stembus gelden. Samen met geestverwante kiesclubs haalt de Rooms-Katholieke Staatspartij steeds 61 tot 67 procent der stemmen. De sociaaldemocratische SDAP probeert deze dominantie wel uit te dagen, maar blijft meestal hangen rond ongeveer 18 procent van de stemmen.²³



Het Breda van de jonge Hans van Mierlo is een stad van aparte werelden: de grote katholieke gemeenschap en de kleine niet-katholieke kring. Meestal treffen die elkaar niet, soms wel. Bijvoorbeeld op zondag als de kinderen Van Mierlo naar de kerk in Ginneken moeten en aan de ene kant over de stoep naar de kerk wandelen, terwijl aan de overzijde van de straat de protestantse kinderen naar hun kerk iets verderop lopen.²⁴ En dat bijna iedere week. Het katholicisme is voor de Van Mierlo’s namelijk allerm minst een lege huls.²⁵ Elke zondag gaan ze ter kerke. De andere dagen komt de kerk bij hen thuis. Drie broers van Toon van Mierlo zijn priester. Bij elke grote beslissing, over een schoolkeuze of een andere levensstap, worden zij geraadpleegd. Het ‘bisdom’ worden deze drie ooms genoemd.²⁶

Bijna een halve eeuw later zal Van Mierlo zich deze sfeer zo herinneren: ‘Het katholicisme had toen maatschappelijk zijn hoogtepunt in truttigheid bereikt: het ochtendgebed op de blote knieën voor je bed en dan iedere dag naar de kerk en ’s zondags zingen in de hoogmis, naar het lof, het gebed voor en na tafel, in de klas. Ik denk dat mijn muzikale leven daar zijn oorsprong vindt, maar ook

mijn gevoel voor liturgie, en een bepaald soort schoonheidsgevoel dat ik eerder katholiek zou willen noemen dan protestant.’²⁷

En dan zijn er nog vader en moeder Van Mierlo. ‘Ik ben opgevoed in een zeer duidelijk conservatief katholiek milieu, met strenge wetten, verzacht door de mildheid, niet van het geloof, maar gelukkig van mensen, mijn ouders.’²⁸

Als hij op deze katholieke jeugd terugblijkt, is Van Mierlo net lid van de Tweede Kamer. Hij heeft de kerk dan alweer anderhalf decennium eerder de rug toegekeerd. Dat gebeurt niet in Breda, maar in de Waalhaven van Rotterdam.

2 Oorlogsjongen

Vormende jaren van een ‘prinsje’

Op dag twee van de blitzkrieg ligt Breda al in de frontlinie. De dreiging is zo groot dat de hele stad moet worden ontruimd. ‘De Vlucht’, zoals de evacuatie heet, maakt grote indruk op de achtjarige Hans. De vier bezettingsjaren daarna geven zijn kijk op het leven zelfs een beslissende wending: ‘Voor wie de leeftijd ervoor heeft is er een leven voor de oorlog, een in de oorlog en een na de oorlog,’ schrijft hij aan het eind van zijn leven in zijn minimemoires *Het kind en ik*. ‘Een niet meer weg te branden indeling van je leven.’¹

De oorlog komt voor de Van Mierlo’s niet als een heel grote verassing. Toen Adolf Hitler iets meer dan vier jaar aan de macht was, waren de oudste kinderen in het gezin voor het eerst geconfronteerd met de angsten van hun vader. ‘Op een zondag, ik denk dat het in 37-38 was, stond vader plotseling tijdens de lunch op van tafel. Hij moest “Hem” horen. Toen hij na een tijdje terugkwam, zei hij alleen maar tegen moeder: “Die man gaat ons kwaad doen.”’²

Als Hitler op 10 mei 1940 besluit om het ‘neutrale’ Nederland weer bij de wereldpolitiek te betrekken, zoals schaakgrootmeester Jan Hein Donner³ de betekenis van de Duitse inval ooit treffend zou omschrijven, blijkt Toon van Mierlo het goed gezien te hebben. Het kwaad komt in de kortste keren ook fysiek nabij. Al op de eerste dag weten de Duitsers bij Gennep de Maas over te steken. Breda ligt snel daarna in hun schootsveld. In het oosten staat de Wehrmacht voor de poorten. In het zuidwesten liggen Franse troepen, die inder-

haast via België zijn opgerukt. Daartussen zitten de vijftigduizend inwoners van Breda klem.

Mede op bevel van de Franse commandant, die van de rivier de Mark een soort Maginotlinie wil maken, verordonneert burgemeester Van Slobbe dat de hele stad moet worden ontruimd. Alle burgers moeten Breda uit. De massa-evacuatie wordt georganiseerd door oom Gerrit van der Schrieck (ook voorzitter van de plaatselijke Kamer van Koophandel) en een notabele die een verzekeringsbedrijf bezit. Hun idee is om de Bredanaars op ordelijke wijze naar Antwerpen te leiden. Per duizend burgers zouden een dokter, enkele verpleegsters, een paar politieagenten en een katholieke geestelijke op de vlucht mee moeten. De Duitsers rukken echter zo snel op dat er van dit plan niets terecht komt. Gealarmeerd door het circulerende gerucht over de naderende ontruiming gaan velen, al dan niet in paniekstemming, ongeorganiseerd zelf op pad.⁴ Breda is al gauw uitgestorven. Alleen in de achterbuurt van Oosterhout blijven wat mensen achter, in de hoop dat er wat te plunderen valt.⁵

De meeste Bredanaars vluchten grofweg in twee richtingen. Een groep van ongeveer 25.000 gaat te voet, met fietsen, karren en kinderwagens op weg naar Zundert en Achtmaal, waar ze terechtkomen in schermutselingen tussen de Franse soldaten en overvliegende Duitse vliegtuigen. Een grotere groep trekt via Hoogstraten naar Antwerpen.⁶ De beter gesitueerden vluchten per auto uit Breda.

Tot deze laatste groep behoort het gezin Van Mierlo. In een Ford V8 neemt de familie de wijk. Maar niet voordat vader de flessen wijn uit de kelder heeft ontkurkt en door de wc gespoeld. Dat laatste is voor Toon van Mierlo, net zo'n liefhebber als zijn zoon later, alcoholmisbruik van de treurigste soort. Maar het idee dat de Duitsers het op een zuipen kunnen zetten, is nog ondraaglijker.

De Ford V8 is afgeladen vol. Naast vader achter het stuur zit moeder met een van de vier dochters en het bijna tweejarige zoontje Toon. Op de achterbank zitten Hans, zijn zusjes Noor, Tuus, Olivia en Jenneke plus een kindermisje. Eerst rijden ze naar vaders steenfabriek in Etten. Daar moet het gezin schuilen voor artillerievuur. Als de kust veilig is, kan het verder gaan. Maar waarheen? Naar

het zuiden, naar Vlaanderen, waar de meeste stadsgenoten lopend heen trekken? Of naar het noorden, naar Rotterdam, waar de familie Van der Schrieck woont? Vader Toon van Mierlo stelt de keuze uit en rijdt rechtdoor naar St. Philipsland, waar een boer kort onderdak biedt.⁷ Van daaruit trekt het gezin verder naar Rotterdam. Bij de Moerdijkbrug stuiten ze op oprukkende Duitse soldaten. Terwijl de Wehrmacht daar voorbijdendert, laat moeder zich enig bevonderend ontzag voor de Duitsers ontvallen. ‘Je kunt zeggen wat je wilt, Toon, maar het is een fantastisch gezicht.’ Vader zegt niets, de handen zo klemvast aan het stuur geklampt dat de knokkels wit worden, slechts ‘godverdomme’ grommend. Als ze door kunnen en Rotterdam bereiken, blijkt de stad te zijn gebombardeerd. In het zicht van de branden reageert Toon van Mierlo ineens wel, nu grimmig: “Je kunt zeggen wat je wilt, maar het is een fantastisch gezicht.” Moeder brak en sloeg de handen voor haar gezicht.⁸

De keuze bij de kruising van Etten zou Hans van Mierlo nog lang heugen. ‘Als we de andere kant hadden gekozen, dan hadden we hoogstwaarschijnlijk een heel ander leven gehad,’ oppert hij in 2008. ‘Dan waren we misschien in de hel van Duinkerken terechtgekomen. Of nog zuidelijker, tot helemaal in Lissabon toe. Dan hadden we de oorlog buiten Nederland meegemaakt.’⁹ Door niet linksaf naar Vlaanderen te slaan, maar rechtsaf richting Rotterdam, kan het gezin na de capitulatie weer snel terugkeren naar Breda.

Net als voor de andere stadsgenoten is dan een einde gekomen aan een korte ‘vlucht zonder zin’, zoals de evacuatie heet,¹⁰ en kunnen vier lange bezettingsjaren beginnen.



West-Brabant is belangrijk voor de Duitsers. Met Roosendaal en Bergen op Zoom is Breda een van de plaatsen waar rekruten van de *Kriegsmarine* van het Derde Rijk worden opgeleid. In het Kasteel, waar de KMA is gevestigd, krijgt de 14de *Schiffstammabteilung* onderdak.¹¹

De bezetter gebruikt eerst vooral de militaire infrastructuur van

Breda, maar gaat al snel ook de burgers terroriseren. Vroeg in 1941 begint de WA, de geüniformeerde knokploeg van de NSB, te jagen op de ongeveer tweehonderdvijftig Joden in de stad. Bijna tweehonderd Joden worden gedeporteerd naar een vernietigingskamp van de nazi's. Slechts drie van hen overleven dat. Eenenvestig Joden slagen erin naar een veilig buitenland te vluchten of onder te duiken.¹² Onder hen de 21-jarige journaliste Marga Minco, die, nadat ze bij de *Bredasche Courant* was ontslagen, onderduikt en met behulp van haar man Bert Voeten de oorlog min of meer heelhuids doorkomt.¹³

In reactie gaat het verzet zich manifesteren. Omdat er door de KMA veel (ex-)militairen wonen, dient zich als eerste een Ordedienst (OD) aan. Vanaf medio 1942, als de bezetter de gele Jodenster heeft ingevoerd en jonge mannen tot dwangarbeid verplicht, wordt het verzet versterkt met de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO), de daarmee verbonden Landelijke Knokploegen (LKP) en groepen die bonkaarten en persoonsbewijzen vervalsen.

Ook Toon van Mierlo engageert zich met de ondergrondse. Hij helpt de clandestiene pers, verbergt illegale krantjes en organiseert in zijn steenfabriek – die ligt stil, mede omdat hij niet aan de Duitsers wil leveren – een opslagplaats voor wapens die de Britse Royal Air Force vanuit de lucht begint af te werpen. Is vader anti-Duits? 'Ik denk dat het vooral patriottisme was', aangelengd met wat vreemdelingenangst. 'De Duitsers zijn erg, maar ze houden de Russen tegen en die zijn nog erger en die houden de Chinezen tegen en die zijn het ergst,' herinnert Hans van Mierlo zich. 'Voor mijn moeder lag het geheel anders. Waar voor mijn vader Duitsland het land van Hitler was, was het voor moeder het land van Beethoven.'¹⁴

De invasie van Normandië in juni 1944 luidt voor Breda het einde van de oorlog in. Nadat Antwerpen op 4 september door de geallieerden is veroverd, wordt Breda na een slag waarbij bijna zeshonderd soldaten sneuvelen, op zondag 29 oktober 1944 door

Amerikaanse en Poolse troepen bevrijd. In de vierenhalf jaar van de bezetting zijn ongeveer driehonderd Bredanaars omgekomen en duizend nooit teruggekeerd.¹⁵ Op 2 mei 1945, drie dagen voor de capitulatie van Duitsland, brengen koningin Wilhelmina en prinses Juliana een bezoek aan de stad. Ze worden er verwelkomd door een duizendkoppige menigte.¹⁶ Tijdens het machtsvacuüm in de tussenliggende maanden is het relatief rustig gebleven. Zogeheten ‘bevrijdingsillegalen’ gaan zich soms te buiten aan eigenmachtige arrestatie en ‘vorderingen’. Maar er is geen sprake van een groot-scheepse bijltjesdag.¹⁷

Voor Hans van Mierlo is het einde van de oorlog een tijd van spanning en sensatie. ‘Op een ochtend liep ik langs Houthandel van Dijk. Er viel een enorme stapel planken om. Althans, dat dacht ik. Een bakkersjongen zag me beteuterd staan en riep: “Een granaat! Naar huis!” Ineens sloegen er overal granaten in.’ Twee dagen zat hij met de hele familie, die sinds de geboorte van Marie-José in 1944 uit maar liefst acht kinderen bestond, in de kelder aan de Ginnekenweg. ‘Fluitende kogels, krakende klappen, straatgevechten, het dak doorzeeft, het plafond omlaag, angst in de kelder. En dan komt in een relatieve stilte dat fantastische moment dat een buurjongen, iets ouder dan ik, wat door het keldergat roept naar mijn vader zaliger, het plaatsvervangend blokhoofd. Hij moest het drie keer herhalen en toen begrepen we dat we naar boven moesten komen. En daar zagen we op straat de eerste Polen, in die rare gebogen houding over hun geweer, en met een grijns. Onbekommerd gingen we de straat op, terwijl twee straten verderop nog zwaar werd gevochten. Niemand leert hoe je je dient te gedragen bij een bevrijding.’¹⁸



Terugkijkend heeft de bezettingstijd meer sporen nagelaten. Aan het begin van de oorlog was Hans van Mierlo bijna negen, bij de bevrijding nog net geen veertien jaar. De bezettingsjaren markeren dus het einde van zijn kindertijd. In deze ‘vormende’ jaren, waarin

de wereld van het kind groter dan gezin of school wordt, dringt de samenleving van buiten naar binnen. In zijn eigen woorden: ‘Geen verdriet, wel angst, felle angst soms en een latente spanning en opluchting als een gevaar geweken is. De herinnering aan die gevoelens wijkt nooit meer en maakt de oorlog tot een geschenk voor het leven.’¹⁹

Van Mierlo is niet de enige met deze emoties. Veel van zijn latere geestverwanten in de politiek hebben de oorlog als een vergelijkbare wending in hun leven ervaren. Natuurlijk heeft niet iedereen die in de jaren dertig is geboren en getogen, hetzelfde beleefd. Zo heeft Dries van Agt uit Geldrop (ook een frontlijn in Brabant) veel minder pregnante herinneringen dan Van Mierlo. De oorlog was voor hem nu eens ‘lastig’ en dan weer ‘avontuurlijk’.²⁰ Vaststaat desondanks wel dat veel jongens en meisjes die in de jaren dertig waren geboren of getogen en tijdens de oorlog groot werden, zich na de bevrijding van 1945 als een peergroep zijn gaan gedragen en vervolgens als een kleine falanx door de Nederlandse samenleving zijn getrokken. Of die existentiële ervaring nu was ingeprent met een massa-evacuatie, zoals bij Hans van Mierlo in Breda, dan wel met een vernietigend bombardement, zoals voor de vier jaar oudere Henk Hofland in Rotterdam, de oorlogstijd zou de rest van hun leven hét ijkpunt blijven, in hun onderlinge vriendschappen en in hun maatschappelijke manifestaties.

In sommige vakliteratuur²¹ wordt deze oorlogsjeugd de ‘stille’ en ‘sceptische’ generatie genoemd. Een dergelijk label is aantrekkelijk, omdat allerlei maatschappelijke golfbewegingen aan een generatie worden gekoppeld en zo een logische plek lijken te krijgen. Maar volgens historicus Piet de Rooy miskent zo’n alomvattend generatiebegrip, waarin iedereen met een vergelijkbaar geboortjaar op één hoop wordt gegooid, de betekenis van specifieke ervaringen die van persoon tot persoon kunnen verschillen. Het eigen domein is meer dan een jaartal. Ook sociaal-culturele kenmerken zijn van belang. Zie bijvoorbeeld de ‘pleiners’ (artistiekelingen) en ‘dijkers’ (arbeidersjeugd) eind jaren vijftig in Amsterdam. Beide groepen waren ongeveer even oud, kwamen uit eenzelfde oorlogsgeneratie.

Maar de pleiners en dijkers, herkenbaar aan hun hoge Puch-brommers dan wel Zundapp-buikschuivers, vochten elkaar op straat ‘soms letterlijk’ de tent uit.²²

Het idee dat de oorlog bepalend is geweest voor een dermate grote groep dat je van een generatie kunt spreken, is niettemin bruikbaar om Van Mierlo en zijn bijna even oude geestverwanten beter te begrijpen. Zij hebben onderling gemeen dat ze hun coming of age hebben beleefd tijdens de Tweede Wereldoorlog zonder dat ze daadwerkelijk aan die oorlog hebben kunnen deelnemen. Geen van allen hebben ze hoeven handelen. Ze hebben niet eens kunnen handelen. Ze waren in de oorlog oud genoeg om te begrijpen dat het leven van hun ouders een kardinale wending had genomen, maar te jong om zelfstandig actie te ondernemen. Dat onderscheidt de peergroep rond Van Mierlo van de latere babyboomers, die zijn geboren en getogen in vreedestijd en de oorlog alleen van horen zeggen kennen, maar in die overlevering wel de rechtvaardiging vonden om zich een protesthouding aan te meten.

Cabarethistoricus Wim Ibo (1918) zou het gemoed van deze vooroorlogse jongeren, die na de bevrijding volwassen werden, zo verwoorden: ‘Wij gingen op school in de Hel van de Haat. U wilt ons bekeren? U bent te laat!’²³ Van Mierlo beschrijft de grootste gemene deler van zijn generatie minder grimmig, maar niet heel anders dan Ibo. ‘De onzekerheid over wie je eigenlijk bent, loopt met me mee de oorlog uit en de vrede in. [...] naar dingen kijken met betrokken afstandelijkheid en een mild oordeel.’²⁴

Als Van Mierlo dit opschrijft, zijn hij en enkelen van zijn lotgenoten intussen uitgegroeid tot een hechte groep die – met mensen als Henk Hofland (1927), Harry Mulisch (1927), Jan Blokker (1927), Remco Campert (1929), Hans Gruijters (1931), André Spoor (1931), Han Lammers (1931) en Marcel van Dam (1938) – een spraakmakende gemeente vormt. Deze club tijdgenoten, die onder invloed van de oorlog nadrukkelijk blijft denken in politieke en ideologische Oost-West-termen en minder idee heeft van de nieuwe postkoloniale Noord-Zuid-tegenstellingen, zal Van Mierlo gedurende zijn hele politieke loopbaan begeleiden.

Van Mierlo is zich daar terdege van bewust. In een dagboekachtig schrift noteert hij, inmiddels bijna vijftig jaar, dat zijn geestverwanten die in de jaren zestig de maatschappij hadden opgeschud, bijna allemaal waren gevormd door de oorlog. ‘Interessant is dat de sleutelfiguren in de oorlog in de puberteit waren. Alles bewust meemaken – geen rol kunnen spelen, te groot voor servet – te klein voor tafellaken,’ aldus Van Mierlo in 1979.²⁵

Aan dat opschudden is hij na de bevrijding in 1945 nog niet toe, bij lange niet. Van Mierlo moet eerst door een levensfase waarin hij, worstelend met zijn eigen milieu en verleden, wel zoekt, maar niets vindt.

3 *Heimwee naar Breda*

Eenzame puberteit in het internaat

De bezettingsjaren zijn voor Hans van Mierlo niet alleen vormend door de oorlog, maar ook door de eenzaamheid die hij ervaart als zijn ouders hem in 1942 naar een internaat sturen. Ze doen dat met de beste bedoelingen. Maar het leven op kostscholen en slaapzalen gaat hem niet in de koude kleren zitten. 'Achteraf blijkt ik veel meer verdriet en veel meer heimwee te hebben gehad dan ik mezelf toen toestond te voelen,' zegt hij later zelf.¹

Het is in het gezin Van Mierlo gebruikelijk dat de kinderen naar een internaat gaan. De buurtschool in Ginneken bereidt onvoldoende voor op gymnasium, hbs of mms. Zijn oudste zus Noor (1930) ging daarom naar 'de nonnen' van Regina Coeli in Vught. Zijn jongere zus Oliviera (1934) zal later naar het internaat Sacré Coeur in Vaals verkassen.

Als eerste zoon is Hans van Mierlo voorbestemd voor niets minder dan het gymnasium. Of beter, voor het Canisius College, een prestigieuze jezuïetenschool in Nijmegen. Ter voorbereiding op het toelatingsexamen moet hij eerst nog een paar jaar naar het Sint Nicolaas Instituut te Oss. Najaar 1942 begint hij in de vijfde klas van dit jongensinternaat.

Alleen met Allerheiligen, Kerstmis, Pasen en in de zomermaanden mogen de leerlingen naar huis.² Van Mierlo kijkt altijd uit naar dit verlof. Elke keer als hij weer terug naar Oss moet, ligt hij thuis in Breda een paar dagen met heimwee, gesomatiseerd in buikpijn, op bed. 'Ik las dan twee boeken per dag, zei tegen niemand meer

wat en zat naast de pick-up, waarop ik eindeloos hetzelfde plaatje draaide, een zeer droevig liedje over “little gypsies”.³

Dat zijn ouders hem op gezette tijden in het Sint Nicolaas Instituut mogen opzoeken, is wel een kleine troost. Al is het maar omdat hij ze dan om een boodschap kan sturen. Zoals deze, nadat hij bijna drie maanden alleen in Oss is geweest: ‘Lieve vader en moeder. Wilt u alstublieft morgen 1 paar schoenen als het er noch is appels en peren meebrengen een spiegeltje tomaten en verder niks meer.’⁴ De spelfout⁵ wordt begrijpelijk als zijn ouders enige tijd later zijn paasrapport⁶ krijgen. Voor godsdienstleer krijgt hij een 10, voor zingen een 9 en voor schrijven een 5.

De fraters in Oss gaan met deze taalachterstand aan de slag en bereiden hem keurig voor op het gymnasium. Hij slaagt voor het toelatingsexamen voor het Canisius College. Die vreugde is van korte duur. De oorlog klopt weer aan. Door de geallieerde operatie Market Garden, losgebarsten in september 1944, moet het Canisius College de deuren sluiten. Van Mierlo kan niet meteen door naar de middelbare school, maar moet terug naar Breda.

Lang blijft hij ook daar niet. Na de bevrijding van Breda, als Holland zich opmaakt voor de Hongerwinter, wordt de dertienjarige jongen via Oostende naar een jeugdkamp in Cottingham (Yorkshire) gestuurd. Het Netherlands Government Children Committee, dat de regering in ballingschap in Londen heeft opgezet, vindt hem zo verzwakt dat hij samen met 2300 andere ‘bleekneusjes’ uit het bevrijde zuiden⁷ in Engeland mag aansterken. Van Mierlo verblijft er in de barak voor oudere jongens, door henzelf *House of Lords* gedoopt.⁸ Kroonprinses Juliana komt er op een dag op bezoek om te kijken hoe het met hem en de andere kinderen in dit hersteloord gaat. Van Mierlo zal die ontmoeting memoreren als hij ruim twee decennia later voor het eerst als politicus door de koningin wordt ontboden.

Enmaal aangesterkt in Engeland kan Hans van Mierlo in september 1945 eindelijk naar het Canisius College. Omdat hij de vijfde klas feitelijk heeft gedoubleerd (in Ginneken en Oss) en rond de Hongerwinter niet naar school is gegaan, is hij dan al veertien jaar.

Nijmegen is een gehavende stad. Een groot deel van de binnenstad is weggeslagen door het vergissingsbombardement van de Amerikaanse luchtmacht in februari 1944. Vanuit het centrum kun je het station zien liggen. Nijmegen heeft iets weg van Rotterdam.

De verwachtingen over de eerste naoorlogse lichting schoolkinderen die in deze woestenij aan het gymnasium beginnen, zijn hooggespannen. Een nieuwe tijd ligt in het verschiet.

Zeker voor katholiek Nederland, dat zich opmaakt voor een grote sprong voorwaarts. Na de bevrijding zijn de katholieken met 38,5 procent van de bevolking veruit de grootste religieuze minderheid geworden, gevolgd door de hervormden met 31,1 procent. In 1930 ontlieden beide groepen elkaar nog amper.⁹ Door de voortplantingsethiek van de katholieke kerk, die in Nederland offensiever is dan in de buurlanden – in roomse families werden meer kinderen geboren dan in protestantse en zeker in onkerkelijke gezinnen –, zouden de katholieken binnen afzienbare termijn wel eens de meerderheid in het land kunnen gaan claimen, is de verwachting na de oorlog.

Buiten de rijke roomse wereld is dat een zorgwekkend vooruitzicht. In katholieke kring schept dat perspectief op demografisch overwicht juist verplichtingen. Verheffing is geboden, zo voorziet Nederlands bekendste socioloog Frederik van Heek in 1954.¹⁰ Dat moet op twee niveaus gebeuren. Aan de onderkant van de samenleving door de sociaal-culturele problemen aan te pakken die onvermijdelijk bij grote gezinnen horen. Aan de bovenkant door werk te maken van beter onderwijs. Katholieken kunnen hun rechtmatige plaats in de maatschappij alleen opeisen als ze hoger en beter worden opgeleid en dus op gelijk niveau kunnen meepraten met de elite die tot dan de dienst heeft uitgemaakt. De pacificatie van 1917 – de grondwetswijziging die aan bijzondere scholen een gelijke positie toekende als aan openbare, ook financieel – biedt daarvoor het instrumentarium.

De middelbare school van Van Mierlo, vernoemd naar de Nijmeegse burgemeesterszoon Petrus Canisius (1521-1597), de eerste

jezuïet in de Noordelijke Nederlanden, is het pronkstuk uit deze gereedschapskist. De school staat vanaf zijn oprichting in 1900 in de voorhoede van de katholieke emancipatie. Net als andere jezuïetencolleges – Ignatius (Amsterdam), Sint Willibrordus (Katwijk), Sint-Aloysius (Den Haag) en De Breul (Zeist) – moet Canisius de nieuwe katholieke elites afleveren voor bedrijfsleven, wetenschap, onderwijs en zeker ook openbaar bestuur. In de landelijke politiek was tot het kabinet-Ruijs de Beerenbrouck in 1918 nog nooit een roomse regeringsleider getolereerd. Ruijs mag niet de eerste én laatste katholieke premier zijn. De macht van de katholieke bijna-meerderheid moet zo stevig gestut worden dat er na hem nog een hele rij kan volgen.

Wie door jezuïeten onder handen wordt genomen beschikt na zijn schooltijd over een breed palet van geestelijke weerbaarheid, intellectuele wendbaarheid, culturele creativiteit en religieuze vroomheid, en is dan opgewassen tegen de protestantse bovenlaag die Nederland sinds de Reformatie had gedomineerd. ‘Op Canisius werd ons bijgebracht dat wij straks tot een belangrijke klasse van de maatschappij zouden behoren. De heersende gedachte was dat je de soort discriminatie van katholieken die er bestond, kon overwinnen door meer te weten,’ aldus Van Mierlo.¹¹ ‘Het aantrekkelijke van die jezuïetenbenadering was de heroïek. Soldaten van Christus. De absolute kuisheid, de absolute zuiverheid en, wat was nou ook weer het derde? O ja, de absolute gehoorzaamheid. [...] Dat was geen kruimelgedoe, maar het grote gebaar. De totale wegcijfering, opoffering.’¹²

Net als thuis tussen al die zusjes ligt er bij de jezuïeten een rol als prinsje in het verschiet. Zij het dat de weg daarheen niet meer zo vanzelfsprekend is als voor de oorlog. De tijd kan niet ongestraft worden teruggedraaid. Het jezuïtische schoolsysteem moet veranderen, merkt leraar/pater Nico Perquin, die tot 1945 in Nederlands-Indië had gewerkt en eind 1946 naar Nijmegen komt om er op het Canisius College les te gaan geven. Anders dan de leiding van de Nederlandse jezuïeten beseft Perquin ‘dat de wereldoorlog voor de opvoeding wel eens ernstige consequenties gehad zou kunnen

hebben'. 'Zojuist was Hitler overwonnen en dat feit betekende de overwinning van de democratie. Het autoritaire systeem had afgedaan.' Maar op Canisius handhaafde men 'dit systeem onverkort'.¹³ Perquin staat wel open voor onderwijsvernieuwing, heel voorzichtig natuurlijk.

In dit mengelmoesje van restauratief denken en vooruitgangsgeloof raakt Van Mierlo verzeild wanneer hij zich na de bevrijding meldt bij de eerste cour, de laagste twee klassen. Elke avond eet hij met leeftijdgenoten in de refter. Ook 's nachts moet hij controle van de paters dulden. 'De eerste keer dat je masturbeerde, dat was spelen met de eeuwigheid. Op dat moment viel je in staat van doodzonde, dat je dan eeuwig zou branden. Wat aan deze eenmansoperatie een zeer bijzonder cachet gaf.'¹⁴

Overdag is het evenmin louter rekenen en taal. Het doel is immers om de leerlingen te drillen tot militante voorvechters van een katholieke sociale orde. Het curriculum draait daarom ook om maatschappelijke strijdbaarheid. Zo komt de hyperkatholieke politicus Kurt Schussnigg, de bondskanselier van Oostenrijk die in 1938 vergeefs had geprobeerd de Anschluss met Hitler-Duitsland te voorkomen, langs voor een lezing. De schoolkrant laat zich lezen als een semipolitiek blad waarin, naast cricket en het goede sociale werk van de Vincentius Verenigingen, aandacht is voor de stalinistische showprocessen in Hongarije en de 'verdorven wereld en het communisme'.¹⁵ Zelfs het karakteristiek katholieke corporatisme, waarin werkgevers en werknemers niet tegenover elkaar staan, maar onder auspiciën van de staat broederlijk samenwerken in zogeheten publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties, komt in het krantje aan bod. 'Het gaat met de Sociale kwestie om niets minder dan om de bevrijding uit de slavernij van het moderne economische leven,' schrijft een jonge leraar in de schoolkrant over deze complexe corporatistische leer.¹⁶

De pretenties spatten er af. Van Mierlo zelf lijkt echter niet erg

onder de indruk van de taak die hem als roomse bourgeoisiejongen uit Brabant op Canisius wordt toebedeeld. Hij snijdt zich zo in zijn eigen vingers. Hij kan zich geen gymnasiale briljante luiheid permitteren. Hij is allesbehalve een ijverige leerling. In de tweede klas dreigt het daarom zelfs mis te gaan. In het kerstrapport van 1946-1947 schrijft zijn klassenleraar: 'Ik vind het heel erg te moeten zeggen, dat Hans met dit rapport niet bevorderd zal worden. Ik wil niet zeggen dat Hans niet gelooft dat hij zijn best doet, maar de feiten zijn anders. Hans praat te veel en doet te weinig.'¹⁷

Hij gaat uiteindelijk wel over. Maar het blijft hangen en wurgen. Vaak wordt hij in rapporten vermaand en worden zijn ouders gewaarschuwd. 'Hans moet rustiger en grondiger studeren', staat er dan.¹⁸ Of: 'Hans moet zich veel meer concentreren op de studie, en op de studie alleen, met terzijdestelling van allerlei bezigheden in het courleven; anders gaat het onherroepelijk mis.'¹⁹ Voor zijn ouders is dat reden om hem zo nu en dan streng toe te spreken. Vooral zijn moeder wil dat hij goede cijfers haalt. Zijn vader is minder veel-eisend.

Van Mierlo zal het gymnasium hortend en stotend in zes jaar afmaken. Dat is mede te danken aan sommige docenten. Pater The-wissen, leraar geschiedenis en toneelgek, ziet zijn acteertalent. De toneelkelder wordt de plaats waar hij zich 'het veiligst voelt'.²⁰ Ook pater Perquin, biechtvader en drijvende kracht achter de declamatieclub, ontfermt zich over hem. Dankzij Perquin leert Van Mierlo dichters kennen en hun poëzie uit het hoofd declameren. 'Op zondagavond wanneer anderen vrij hadden, zetten wij ons aan het declameren in een apart zaaltje. Veel Charles Trenet, ook diens zeg maar stoute liedjes. Het zingen als liefhebberij ging zelfs zover dat ik op het gehoor orkest en koortje van *La Mer* van Trenet op papier heb gezet.'²¹ Nee, cultureel benepen zijn ze niet op het Canisius College. Hij mag dit lied van Trenet zelfs vertolken op het rectorsteest eind november 1949, volgens het kerstnummer van de schoolkrant 'een daverend succes dat zeer in de smaak valt'.²²

Van Mierlo blijft in Nijmegen een speelse dromer die, ondanks zijn 'vrijblijvendheid', zoals een mentor het in een overgangsrap-

port had verwoord, iets uitverkorens uitstraalt. Perquin spiegelt hem zelfs een carrière in het openbaar bestuur voor.²³ Na het eind-examen in 1951 schrijft de schoolkrant in het ‘abituriëntennummer’: ‘Dit is het grote uur, dat Hans van ons vertrekken gaat. De President verlaat, o wee, het schip van onze staat.’²⁴



Dat laatste is niet louter grootspraak. De schoolkrant raakt een kern van waarheid. Het Canisius College biedt, naast poëzie en toneel, iets wat hem de rest van zijn leven van pas zal komen: nieuwe vrienden uit een vergelijkbaar milieu of, eigentijdser verwoord, een netwerk. Een aantal schoolgenoten zal hij later regelmatig tegenkomen. Bijvoorbeeld Theo Bremer, die advocaat wordt en hem in de jaren zestig in Amsterdam opvangt en bijstaat.

Van Mierlo vat zijn schooltijd later zo samen: ‘Jong zijn, zo kort na de oorlog, op een internaat van de jezuiten was een ernstige zaak.’ In een huwelijksrede voor Bremer verhaalt hij het nog iets concreter. ‘Het was een warme zomerdag in de klas en het lesuur was Nederlands. We zouden gedichten zeggen. Toen trad Theo naar voren – doodernstig – in korte broek – een beetje schuin naar boven kijkend en droeg een gedicht van Marsman voor, dat tot het allersomberste uit zijn werk behoort. Het is zo ongegeneerd wanhopig en hypochonder dat de klas er doodstil van werd. Het is een gedicht over de verleiding van de zelfmoord, waaraan de dichter nog net weerstand weet te bieden. [...] Waarom juist dat bijna morbide gedicht. Was het door de nagalm van de oorlog? De stofwolken van het grote bombardement op Nijmegen waren nog maar een paar jaar neergedaald, of was het door de klassieke opvoeding, waarin je vooral vertrouwd wordt gemaakt met onheil. Of was het gewoon de magie van de beginwoorden: vaag, geheimzinnig en groots?’²⁵

Een fanatieke en studieuze lezer wordt Van Mierlo niet door deze poëzie. Maar de mix van hypochondrie en vitalisme van Marsman zou hem nooit meer verlaten.